

MICHEL DE MONTAIGNE.

1533—1933.

A Z A NÉGYSZÁZ esztendő, amely Michel de Montaigne perigordi nemesúr születése óta eltelt, pontosan megjelölte az *Essais* szerzőjének helyét a francia irodalomban. Ha meghúzzuk a francia szellem fejlődésének fővonalait, Montaigne abba a sugárba esik, amelynek főgócaiban Descartes-ot, Voltairt és Anatole Francet találjuk. Szinte nem is szabad már ezt a helyezkedést zavarni és én mégis úgy érzem, hogy sokkal közelebb jutunk Montaigne igazi énjének megismeréséhez, ha mint korai, szentimentalizmusától és romantikus hajlandóságaitól megfosztott Rousseaut képzeljük őt el. Nincs a világ-irodalomban mű, amellyel az *Essais* olyan közeli rokonságban állna, mint Rousseau *Vallomásaival*, csak talán Montaigne még Rousseaunál is merészebb, őszintébb, igazságkeresőbb gyónást végez.

Mind a kettő a természeteshez, magához a természethez akar visszatérni, de Rousseau romantikus idillt vár a természettől, Montaigne józan és derűs kiábrándulást. Montaigne el akar dobni mindent, ami előítélet, ami mesterkéltpóz, hamis cafrang, Rousseaunál maga a természet válik előítéletté, amelynek ő maga szertartásos papja lesz. Rousseau keresi a bátor szókimondást egy precíz, intellektuális finyáskodástól beteg világot akar meghökkenteni lepletlenségével, Montaigne éppen ellenkezőleg, nem érez magára kötelezőnek semmiféle írói vagy tudományos pózt, hanem a dilettáns szabad fesztelenségével ír.

Montaignet Voltaire-rel csak a szkepticizmus jegyében házasították össze és talán ott kereshetünk még érintkezési pontokat, ahol a francia irodalom külföldi presztizskérdései vetődnek fel. Charles du Bos szerint Montaigne a legnagyobb európai a francia írók között. Ez a megítélés közel jár a helyességhez, de úgy gondolom, hogy itt az elsőbbséget Voltaire mégis könnyűszerrel és eredményesen vitathatja el Montaignetől.

Ami mármost a szkepsziszt illati, ez csakugyan lényege Montaigne egyéniségének és talán legjellegzetesebb vonása irodalmi művének. Lényege Voltairenek is. Csak éppen Voltaire szkepszisének lényege egészen más, mint Montaigneének. Montaigne szkepszisze csupa derű, csupa játékos jószándékú optimizmus. Voltaire-é gyilkos tör, mérgezett hegyű nyíl, amely irónikus derűjével az árnyoldalakot akarja megmutatni. Montaigne szkepszisze egy hadakozó, szilaj, forrongásban levő, politikai fanatizmusokban egymás ellen feszülő korban a fölüeny szellem békéjét hirdeti, kételkedik a harc tisztaságában és a tiszta nyugalom és rend uralmának szükségét kívánja, Voltaire-é ellenkezőleg fel akarja gyujtani a lelkek fanatizmusát és a kétkedés lobogó fáklavilágával kavarja a forradalmat. Voltaire szkepszisének alapja a hitelenség, amely magában a kétkedésben is kételkedik, Montaigne lelke mélyén hívó. Ragaszkodik katolicizmusához, ha eszméi olykor ellentétesek is vele. A katolikus, apostoli és római egyházban született, abban is akar meghalni. Sohasem harcol a vallás ellen, mint Voltaire, sőt a vallás igazi lényegének érvényesüléseért száll síkra. Ezért áll középen a vallásháborúkban is, mert úgy látja, hogy egyik részen sem találja meg a tiszta igazságot s a dolgokba

mindkét részről belejátszik a politika huncutsága, amelyről egészen lesújtó véleménye van. Úgy látja, hogy sem jobbról, sem balról nem a vallást szolgálják, hanem azt akarják, hogy a vallás szolgálja őket. A vallás azért van, hogy lehetőleg kiirtsa a bűnöket, itt pedig úgy jobbról, mint balról arra akarják használni, hogy a bűnöket takargassák és táplálják vele.

Montaigne műve nem egységesen felépített filozófia. Megtaláljuk benne egy tisztultabb társadalmi és emelkedettebb erkölcsi rend elgondolását. De ez a rendszer itt is, ott is elhullatott mozaikkövekből illeszthető össze. Maguk az *Essaik*, Montaigne egyetlen, de elég kiadós műve olyan, mint valami szeszélyes, egészen apró részletekre kiterjedő napló, egy élet és egy lélek napokra nem tépett számvetése önmagával és a világgal, tarka össze-visszaságával mindannak, ami ebben a számvetésben akár nagy, akár kis súllyal esik latba. Montaigne gondolatokat, lelki portréjának egy-egy odavetett vázlatvonalát, nyomtalanul el nem tűnt sorok idézetét, kis történeteket, felrajzó emlékezőseket halmoz itt össze. Ő az irodalom első pointilista művésze, aki ezekből a kusza vonalakból, szeszélyes ötlet szerint odadobált színfoltocskákból akarja legbensőbb és legcsupaszabb énjének szellemarcképét mennél hűségesebben, mennél beszédesebb őszinteséggel elénk varázsolni. Ez a napló sokszor a legjelentéktelenebb külsőségekre is kitér, nincs olyan jelentéktelen apróság, amelyet ne tartana elég fontosnak a portré teljességéhez. Mert a portré a fontos. Elsősorban önmagát keresi, a saját énjét akarja adni a legteljesebb közvetlenséggel. De mikor önmagába néz, többet talál ott, mint önmagát, az egyént, megtalálja az embert.

Charles du Bos írja: «Minden nagy francia író önkéntelenül nemcsak azon a ponton néz szembe önmagával, ami benne teljesen egyedülálló, másra vissza nem vezethető, ki nem cserélhető, hanem (és ez több mint három századdal megelőzi Proust-ot, mert a kifejezést Montaignetől veszem) latra teszi önmagát, mint azt a helyet is, ahol a legközvetlenebbül és legkényelmesebben tanulhatja megismerni az ember, «mert minden egyes ember magában hordja az emberi állapot minden formáját».

Igy kezdi tükröztetni Montaigne is önmagában a gascogneit, majd a franciát, az európaiat, végül magát «az embert», az egész emberiséget, «mikor; magáról beszél, mindnyájunkról szól, gyónásával mindnyájunkat meggyóntat s a maga tájékozódását keresve, bennünket vezet,» — állapítja meg Lanson.

Az ember környezetében él, abból ki nem szakítható. Montaigne is együtt vizsgálta az embert szűkebb, majd tágabb környezetével. Kalandozott egyik dologról a másikra. Szelleme lassankint behálózta az egész ismert és ismeretlen világot. Szembeállította Gascognet és Franciaországot a felfedezett új világokkal. Felölelte már egész századát. Látta az embert a szintén újonnan felfedezett természetben és a világegyetem végtelenségében. Sőt nem érte be saját századával. Visszaszállt saját civilizációjából régi civilizációkba. A görög és római intézményeket állította mértékül saját kora intézményei mellé.

Igy lassankint nem maradt eszme, amely vizsgálódó, kutató, latolgató szellemének mérlegére ne került volna. S amit ez a mérleg könnyűnek talált, azt megalkuvás nélkül elvetette. A mérlegelés ártértékelést jelentett. Montaigne tulajdonképpen az első nagy és igazi ártértékelő az emberi szellemfejlődés történetében. Voltak, akik más világokat teremtettek a régi helyébe. Montaigne ragaszkodott a fennálló princípiumokhoz, de azok keretén belül kíméletlenül leplezte le az álértékeket. Fegyvere a tiszta és józan logika volt. Célja és irányító fáklyája az igazság. Mindig az igazságot hajszolta lankadatlan szenved-

déllyel. Bár, mint Gide megjegyzi, a keresés maga talán még fontosabb nála, mint az igazság. Olyan, mint a szenvedélyes vadász, aki a vadászat örömét jobban szereti magánál az elejtett vadnál.

Montaigne két szemszögből, két megvilágításban szemlélte az embereket és a dolgokat. Először közvetlen közelből látta őket, magával egyvonalban az élet forgatagában. Mert tevékeny életet élt. Tanácsosa volt a bordeauxi parlamentnek. Megjárta az udvart. Volt alkalma belátni a francia történelem cselszövényekben leggazdagabb politikájának kulisszáiba. Szemtanuja volt Medici Katalin, a Guizek, a Coligny-ak és Condék tülekedésének. Nagy utazást tett. Bejárta Itáliát, Svájcot, Németország egy részét. Később a király kegye kinevezte Bordeaux maire-jévé. De közben évekre visszavonult magányába. Kastélya tornyának második emeletén úgyszólván csak kedves könyveivel társalkodva, felülemelkedett a hétköznapi horizonton s innen, a hűvös és szenvedélytelen magasságból nézett le újra mindarra, amit már egyszer az élet síkján szemlélt. Montaignenek alkalma volt érezni emberek, dolgok, események relativitását önmagukhoz.

Montaigne az igazság mellett legjobban a szabadságot becsülte: a lélek szabadságát. A középkorban éppen azt nem szerette, hogy háttérbe szorította, elnyomta a személyiséget nemcsak egy óriási kultúra egységének hatalmas kollektivitásával, hanem társadalmi berendezkedésével is. Montaigne szerint a feudális kor embere bérbe adta önmagát. Talán ő az első, aki az újkor hajnalán felébred a középkor álmából és megcsinálja az átmenetet a scholasticizmusból az új idők filozófiája felé. Ő törte az utat, amelyen Descartes már nyugodtan indulhatott.

Gyökeresen eltér Montaigne álláspontja a középkorétól a halál szemléletében is. A középkor mindig a halálra gondolt. Az ember minden cselekedetéhez odaállította, mint nagy mementót. Költészetének és művészetének egyik főmotívumává avatta. A középkor azt követelte az embertől, hogy szüntelen a halálra gondoljon. Montaigne azt hirdeti, hogy inkább az életre kell gondolni. A középkor aszkétái találkoztak a halál gondolatában a császári Róma stoikusaival. Montaigne felfogása már tipikusan abban a mai szellemben fogant, amely igyekszik a halál rémségét mennél inkább elrejtteni hallgatással, rá nem gondolással, feledéssel mellőzni. Montaigne kikapcsolja a halált, ezt a nagy ismeretlent és nem veszi fel ellene az ügyis hiábavaló harcot. Harcolni a fájdalom ellen kell, az élet legnagyobb ellensége s aláásója annak a derűs epikureizmusnak, amely Montaigne életfelfogásának és erkölcsi meggyőződésének legjellegzetesebb vonása.

A legtöbb baj és fájdalom kútforrása pedig a háború. Ezért Montaigne szerint a legfőbb jó a béke, s hibás minden felforgatás, még ha helyesebb eszmék megvalósítására törekszik is, mert elsősorban a békét forgatja fel. Montaigne az első meggyőződéses és öntudatos pacifista. Ha ma erősebben élne szelleme a francia közérzésben, eredményesebb lehetne a leszerelési konferencia.

Montaigne a déli típust képviseli a francia irodalomban; az élesszemű, tisztánlátó, kritikus-szemlemű, magát félrevezetni nem engedő déli típust. Sokan Alphonse Daudet-t hasonlították hozzá az újabb irodalomban. Van másik, szónokias déli típus is, amelyben erősen érezhető az olasz behatás. Ennek Gambetta és Zola legjellegzetesebb képviselői a francia szellemiségben.

Montaignetől mi sem áll távolabb, mint a szónokiasság. Írásművészetének legkedvesebb vonása éppen a minden művészettől való mentesség, a teljes póztalanság. Montaigne a legszeretreméltóbb ember és az marad írásában is.

Úgy ír, ahogyan olvas. Nincs semmi programja. Nem mélyed bele egyetlen olvasmányába sem. Hol ezt a kötetet kapja fel, hol azt, majd innen, majd amonnan szemelget. Epikureus természete a változatosságot szereti. Mikor ír is, inkább cseveg.

Általában élesen meg szokták különböztetni a beszélt nyelvet az írott nyelvtől. A kettő nem egy. A papirhoz rögzített betűben a nyelv is megmerevedik. Még a legkipécézettebb populisták nyelve is csinált az élő beszédhez képest. Montaigne az az író, akinél ez a különbség csaknem elenyészik. Ő akkor is inkább beszél, amikor ír. És ennek nemcsak az a magyarázata, hogy józan kritikus szelleme a stílusban is a cikornyátlan természetességet kereste, hanem az is, hogy tulajdonképpen akkor beszélte ki magát franciául, amikor írt.

Montaigne zsenge gyermekkorában együtt tanulta a népi nyelvet a latin-nal. Apja, aki azt akarta, hogy gyermeke már legzsengebb korában felszívja magába a néptalajból fakadt ősi és természetes józanságát, négyéves koráig egyik majorosánál neveltette Horstanus mesterrel, egy német származású humanistával. Csak később tanulta meg az ifjú Montaigne a francia nyelvet, amelyet azonban csak az udvarnál vagy utazásai alkalmával használhatott. Othon, gazdaságában, családjá körében, cselédeivel csak a gascognei nyelvet beszélte. Tornyába elvonulva, könyvei között pedig a latin volt szellemi társalkodásának nyelve. Látnivaló hát, milyen kedvvel beszélt franciául, mikor tollat fogott. Olvasás közben szinte úgy érezzük, hogy szembeülnünk vele és a betű élőszóvá légiesedik, szárnyra kel és szinte minden szó mögött látjuk a gesztust, az eleven beszéd elmaradhatatlan kíséretét, amelyet itt talán élenkőbb is teszi kissé a déli temperamentum.

Montaigne sokat filozofál, de nem kimondott filozófus. Bölcs ember, aki azonban megvetette az elvont bölcselkedést. Sokat tudott, de sohasem vált tudalékossá. Sőt bizonyos mértékben kártékonynak tartotta a tudományt. Akkor még nem ismerték a technokrácia-fogalmat, de azt hitték s ez volt Montaigne meggyőződése is, hogy Columbus felfedezésével, Guttenberg találmányával s a természet új rejtelseit feltáró bűvárkodással eljutottak az emberi tudás csúcsára. Montaigne mégis úgy látta, hogy minden tudományos fejlődés ellenére a világ, az emberiség olyan válságban vergődik, amilyenben még soha. Mit tehetünk mi még ehhez ma a technokrácia korában?

Kállay Miklós.

KIRÁNDULÁS VISEGRÁDRA.

HAT ÓRÁRA állította be az ébresztőt, elcsavarta a villanyt, félkarját, ahogy megszokta, az egyik párna alá dugta, de sehogyansem sikerült elaludnia. Napok óta úgy járkált mint a holdkóros, de éjjel mégsem jött álom a szemére. Még öt nap . . . Csak öt nap van még hátra . . . Ez járt folyton az eszében . . .

Milyen furcsa az élet és milyen furcsa az ember! . . . Két éve annak, hogy első látogatását tette Iluséknál. Akkor még orvos volt, tele munkával és reménnyel és ez az első látogatás mint illatos parfüm szórta be mindennapos kínlódó perceit. És két éve szakadatlanul csak egynek